

טפיל

אנדרס מ. י. גולסטאד

מן הקדוש אל השפיל והקומי, ומשם אל המנוון וחסר הערך שאינו ראוי אלא להכחדה, מעטות הדוגמאות המסוגלות להמחיש את גמישותם הקיצונית, סתגלנותם ומעמדם הרעוע של מושגים כפי שעושה זאת מושג הטפיל. יתר על כן, נתיב היסטורי מוזר זה עיצב את הטפיל כמונח יסודי להבנת מנגנוני ההדרה המצויים בלבן של חברות מערביות מודרניות, ומתפקד כשמו של מעמד הבלתי ראויים לזכויות בסיסיות. מנגנונים מסוג זה מצאו ביטוי מלא במשטרים טוטליטריים, אך אין כל ספק שגרסאות מעודנות יותר שלהם מתקיימות גם בדמוקרטיה הליברליות המתקדמות ביותר, והן מייצרות את גבולותיהן ושומרות עליהם באמצעות ההבחנה בין פנים לחוץ, ובתוך כך מסמנות את מי שנמצאים בפנים בפועל אך נתפסים כלא שייכים אליו. מאמר זה יבקש לטעון שהמשגה מחודשת של הטפיל היא צעד הכרחי לכל מי שמעוניין להפריע להגיון ההדרה והדה-הומניזציה ולחרוג מעבר לו.

כיום, המילה טפיל נוטה להעלות על הדעת יצורים קטנים ודוחים דוגמת כינים ושרשרורים, החיים על חשבון אחרים (ובתוכם) בלי לתת כל תמורה. במקרים מסוימים מתמצה התוצאה של מערכת יחסים בלתי שוויונית זו באובדן זניח של אנרגיית הגוף המארח, באחרים היא עלולה להביא למותו של הפונדקאי, שייפול טרף בידי אורחו מוצץ הדם. בין אם מדובר בראשונה ובין אם באחרונה, כל זמן שמערכת היחסים טפילית – בניגוד להדדית או קומנסאלית – היא מרמזת על חוסר הוגנות וחוסר שוויון בסיסיים.

המילה טפיל גם עשויה להעלות על הדעת אנשים הפועלים באופן דומה, המנסים לקחת מן החברה יותר ממה שהם מחזירים לה. אינספור מועמדים עונים לתיאור זה, יהיו אלה הקפיטליסטים תאבי הבצע (להשקפתו של השמאל הפוליטי) או העצלנים חסרי התועלת (להשקפתם של אנשי הימין). שתי דוגמאות יספיקו. הראשונה, ציטוטו של הסוציאליסט האירי ג'יימס קונולי (James Connolly) שהוצא להורג בשל חלקו במרד חג הפסחא ב-1916. ב-1899, במסגרת המאבק לעצמאות מן הבריטים, הוא ביקש לשאול באיזה אופן בדיוק תורמים בעליהם של אמצעי הייצור לחברה:

בעל ההון, לטענתי, מתעלק על התעשייה; בשלב זה של התפתחותנו התעשייתית, הוא חסר תועלת כמו כל טפיל אחר בעולם החי והצומח בעבור החי או הצומח שממנו הוא ניזון. מעמד הפועלים נעשה קורבן של הטפיל – העלוקה האנושית, ומחובתו ועניינו של מעמד הפועלים להשתמש בכל האמצעים שבידיו כדי לסלק את המעמד הטפילי מהעמדות המאפשרות לו לינוק מחיוניותו של כוח העבודה.²

תרגמה מאנגלית: איליה אמיר

הדוגמה השנייה לקוחה מהרצאתה של איין ראנד מ-9 בפברואר 1961. מלבד גינוים של אלה המנסים לתקן את החברה ולהופכה לחברה שתעזור לעניים, הציגה ראנד את דעתה בנוגע לערכם (או ליתר דיוק חוסר ערכם) של נתמכי קצבאות הסעד:

יתרונות אלו ממש מציינים, תוחמים ומגדירים איזה מין אדם יכול להיות בעל ערך בעבור זולתו, ובאיזו חברה: רק אדם רציונלי, יצרני ועצמאי בחברה רציונלית, יצרנית וחופשית. טפילים, עלוקות, גנבים, בהמות ובריונים לא יכולים להועיל לאדם – ואין הוא יכול להרוויח דבר מחיים בחברה שמתאימה עצמה לצרכים ולדרישות שלהם, שמגינה עליהם, חברה שנוהגת בו כבחיה המועלית קורבן, שיש להקריב למענם ומענישה אותו בשל סגולותיו, רק כדי לתגמל אותם על מידותיהם הרעות. במילים אחרות, חברה המבוססת על האתיקה של אלטרואיזם. חברה לא יכולה להיות בעלת ערך לחיים של אדם אם המחיר שהיא גובה הוא ויתור על הזכות שלו לחיים.³

מכאן אפשר להסיק, לפחות באופן זמני, שהמכנה המשותף היחיד של שתי העמדות הוא תפיסתן את הטפיל – בין אם בצורת חיה ובין אם בצורת אדם – כיצור חסר תועלת, שתרומתו היחידה היא תרומה שלילית – שאיבת בריאותו של האורגניזם המארח עד כדי ריקונו. העובדה ששני הקצוות של הקשת הפוליטית מצויים בעניין זה בהסכמה מלאה רק מעידה עד כמה רווחת דעה זו. מתעוררת אם כן השאלה: מדוע זה כך?

המצאתו של הטפיל הביולוגי

כדי להשיב על שאלה זו, ייתכן שעלינו לבחון קודם כול מה בדיוק עושים קונולי וראנד כשהם מתייגים כך את אויביהם. התשובה המתבקשת היא שהם עושים במושג שימוש מטפורי, מתיכים יחד ישויות שונות באמצעות ייחוס תכונותיה של האחת לאחרת. כיוון שבמקרה זה העברה או מטאפורה (מילולית: "להעביר") של תכונות נעשית כמעט תמיד בכיוון אחד ובכיוון אחד בלבד – מן הטפילים המצויים בטבע ואל אותם אנשים המואשמים בהיותם (דומים ל)טפילים – אנו נוטים לחשוב על הראשון כ"טבעי" או "מקורי", ואילו על האחרון כתוספת מאוחרת. אישור לכך ניתן למצוא למשל בהגדרת הטפיל (החברתי) במילון אוקספורד האנגלי: "אדם שהתנהגותו דומה לזו של הטפיל (מן הצומח או מן החי)".⁴ במילים אחרות, כדי שייחוס התכונות הללו לאנשים יתקבל על הדעת, עלינו להניח שבהכרח היו במקור טפילים לא-אנושיים.

בניגוד להנחה רווחת זו, במקור שימשה המילה לציון טפילים חברתיים בלבד. אם נבחן את האטימולוגיה שלה, המילה "פרזיט" נגזרה מהמילה היוונית *parasitos*, המורכבת מ *para* (לצד) ו-*sitos* (הדגן). כלומר, לצד הדגן או האוכל. כבר למן ההתחלה הייתה המילה קשורה באכילה ומזון: מקורה בפרקטיקות דתיות יווניות מהמאה החמישית לפנה"ס; השם פרזיט ציין את עוזרי המקדש, שלפי ג'פרי ארנוט (Geoffrey Arnott) "קיבלו אוכל וארוחות חינם תמורת שירותים,

דוגמת ברירת הדגן הקדוש לצורכי פסטיבלים מיוחדים⁵, וביניהם הפסטיבל המפורסם הרַאקליה (Heracleia), החגיגה השנתית לכבוד הרקולס בקינוסארגס (Kynosarges) שליד אתונה.⁶ לטענת ארנוט, אף כי במחזות מוקדמים יותר אפשר למצוא דוגמאות לדמויות המתאפיינות בתכונות שישויכו למושג בהמשך, רק בסביבות 350-360 לפנה"ס – כשהמחזאי הקומי אלקסיס (Alexis) העניק למחזה שלו את השם *Parasitos* – קיבל המונח את משמעות הלוואי של זה הסמוך תדיר על שולחנותיהם של העשירים ומרוויח את ארוחותיו מסיפור סיפורים, חנופה ונכונות לבצע מיני שירותים שונים למען הפטרון.

לפי ההיפותזה של ארנוט, במחזה של אלקסיס שימש המונח כלא יותר מכינוי משעשע לאחת הדמויות, אך השם נדבק: "אנו יכולים לנחש שהלימתו של השם, שתחילתו בכינוי צבעוני לדמות טפילית, השאירה על הקהל רושם עז כל כך, עד שהחלו להשתמש בו בעצמם, כמונח המתאים (*mot juste*) לסוג כולו."⁷ בין אם הסיפור נכון ובין אם לא, הנסיבות ברורות: בחלוף הזמן התבסס הפרזיט, בקומדיות היווניות והרומיות, כחלופה לדמותו הקומית של *kolax* (החנפן) וכשמן של הדמויות המחפשות להן, ליטרלית או מטפורית, ארוחות חנם.⁸ פרזיט הקומדיה הקלאסית, אף על פי שתפקד לרוב כטיפוס ולא כדמות אינדיבידואלית, שימש בעיקר כמושא ללעג וכדוגמה להתנהגות בלתי מוסרית שיש להימנע ממנה, והוא דומה רק במעט לדימוי הפרזיט המאוחר. למען האמת הפרזיטים לא תמיד הוצגו באור שלילי. לעיתים הם הוצגו כאופורטוניסטים אינטליגנטים שהצטיינו בניצול טיפשותם של אחרים (ראו גנאטו במחזה של טרנטיוס (Terence) "הסריס"), פעמים אחרות הם אף איישו את התפקיד הראשי; כזה הוא למשל פורמיו (Phormio), הדמות הראשית במחזהו של טרנטיוס הנושא את אותו השם, פרחח מקסים שמערים בקלות על יריביו בדרך להשגת הפרס הנחשק: הזמנה לארוחת ערב.

אין זה, אם כך, האדם הטפילי שמהווה תוספת מאוחרת, אלא הטפיל הביולוגי והדיסציפלינה שאליה הוא משויך: האדם – לא הכנימה – הוא הפרזיט המקורי. אנסה להאיר כמה מן השלבים שהובילו להתפשטות המהירה של הישויות הטפיליות. לפי מילון אוקספורד, השימוש המתועד הראשון בשפה האנגלית בתואר "טפילי" לתיאור חיים על חשבונם של אחרים בקרב יצורים לא-אנושיים מופיע ב-1646: סר תומאס בראון (Sir Thomas Brown), כחלק ממתקפה על מגוון הדעות המוטעות של דורו, טוען בספרו *Pseudodoxia Epidemica* כי בניגוד לדעה הרווחת, הדבקון אינו גדל על העצים כתוצאה מזרעים שהפילו על העץ ציפורים חולפות.

זו גם הסיבה שלא חשוב היכן הוא צומח, צורתו [של הדבקון] נותרת קבועה וגורתו הרגילה נשמרת; כמו במקרה של *supercrescence* נוספים, וכפי שקורה אצל אלו הניזונים מאחרים, הנקראים צמחים טפיליים, דוגמת שרכים, טחב, צמחים קפילריים זעירים ועוד רבים אחרים, אזורים שונים מייצרים דבקונים שונים, הודו [מייצרת] אחד, אמריקה [מייצרת] אחר, בהתאם לעקרונות ולחוקים של התנוונותם.⁹

עוד לפי מילון אוקספורד, "טפיל" הופיע לראשונה כשם עצם, במונח המדעי הנוכחי, ב-*Cyclopaedia* של אפרים צ'יימברס (Ephraim Chambers) מ-1728. שם, תחת הכותרת

”טפיל“, או ”צמח טפילי“, הגדירו צ׳יימברס כך: ”בבוטניקה: סוג של צמח זעיר, הגדל על עצים ונודע בשם זה בשל צורת חייו ואופני תזונתו, שהם, בסיכומו של דבר, על אחרים ומאחרים.“¹⁰ בשלב זה חשוב לציין שזו רק המשמעות השנייה שצ׳יימברס נותן למונח. הראשונה והחשובה עוסקת במקורותיו החברתיים שהוזכרו לעיל:

פרזיט, פרזיטוס, נחשב במקור, בקרב היוונים, תואר מכובד מאוד; הפרזיטים (Parasites), בהיותם מלכי הכוהנים או, לכל הפחות, שרי האלים [...]. הם שמרו על התבואה הקדושה, או על התבואה המיועדת לשירות המקדשים והאלים, דהיינו מנחות, סעודות ועוד. הם אף פיקחו על הקרבת הקורבנות וביצועם הראוי היה באחריותם. באתונה היתה אגודה מיוחדת של שנים-עשר פרזיטים; כל עם באטיקה סיפק אחד כזה, שנבחר מקרב המשפחות הטובות ביותר. פוליביוס מוסיף שפרזיט היה שם מכובד בגאליה העתיקה, והוא ניתן למשורריה.¹¹

במילים אחרות, לדידו של צ׳יימברס היו רק שני סוגים של טפילים, בני אדם וצמחים, והראשון חשוב בהרבה מן האחרון.¹² הרעיון שאפשר לתייג ולהבין גם חיות וחרקים באופן הזה מאוחר אף יותר. ההופעה הראשונה של דיון בחרקים הטפיליים, לפי מילון אוקספורד, מצויה בכרך הרביעי של *An Introduction to Entomology* מאת ויליאם קירבי (Kirby) וויליאם ספנס (Spence) משנת 1826. אף על פי שהשניים השתמשו במונח זה גם בכרכים מוקדמים יותר, שפורסמו כבר ב-1815, ואף כי נתקלתי בתיאור הקוקייה כ”חיה טפילית“¹³ בטקסט מ-1796, נדמה שמשמעותו החדשה של המונח נפוצה רק בסוף שנות העשרים ובשנות השלושים של המאה התשע-עשרה. זוהי אפוא המצאה מודרנית. אבחנה זו חלה גם על מה שאנו תופסים כבן לווייתו הטבעי של מונח הטפיל – הפונדקאי, מושג חדש אף יותר: בהערת שוליים המבארת את הופעתה הראשונה של המילה *host* בתרגום של אדווין לנקסטר (Lankester) לספרו המשפיע של פרידריך קוכנמייסטר (Kuchenmeister), *On Animal and Parasites of the Human Body* (1857), מסביר לנקסטר ש”המילה ‘פונדקאי’ (host) היא תרגום מילולי של המילה הגרמנית ‘Wirth’; ייתכן שבעבר לא נעשה בה שימוש במובנה זה בשפה האנגלית, אך אני אימצתי אותה כדי לחסוך הסבר טרחני ומייגע.”¹⁴

אשר להיווצרות הפרזיטולוגיה כדיסציפלינה מדעית, קשה להצביע על תאריך מדויק. עם זאת, נדמה שנהוג להסכים על התקופה שבין 1840 ל-1870, אף על פי שנודעות הופעות קודמות שלה. יש לכך כמה סיבות: ראשית, לימודי הטפילים יכלו להפוך למדעיים רק אחרי המצאת המיקרוסקופ. כך במילותיו של ג׳ונתן ז. סמית (Smith):

המודעות לכך שהטפילים נוכחים בכול נאלצה להמתין עד שלהי המאה השבע-עשרה עם פיתוחו של המיקרוסקופ. המצאה זאת הובילה לתפנית חדה בעניין האינטלקטואלי המדעי, הפילוסופי והספרותי לעבר הזעזוע. עם זאת, גם אחרי נקודה זו, שהניבה גידול אדיר בכמויות המידע, נדרש יישובן של בעיות תיאורטיות הנוגעות לתורת המיון ול”תיאורית הבריאה הספונטנית“ בטרם תוכל דיסיפלינת הפרזיטולוגיה להופיע.¹⁵

אשר לשאלת תיאוריית הבריאה הספונטנית, עניינה במקורם של אותם יצורים זעירים, שהפכו נראים הודות להמצאת המיקרוסקופ המשופר של אנטון ון לוונהוק (van Leeuwenhoek) ב-1673. אם להשתמש במילותיו של אדוארד ס. דאנסטר (Dunster), בספרו *The History of Spontaneous Generation* (1876), המצאה זו "חשפה טריטוריה חדשה ומרתקת, המשופעת בכמויות ובסוגים של יצורים חיים שכלל לא חשדנו בקיומם." ¹⁶ מאין הגיעו אותם אנימלקולים (חיות זעירות, animalcules) – כפי שכוננו בזמנו – וכיצד חיו, היו השאלות שהעסיקו את מדעני תקופתו של ון לוונהוק. בעקבות המסורת שהתחילה עוד בימיו של אריסטו, אם לא קודם לכן, התשובה הרווחת היתה שהיצורים הללו אינם צאצאים של חיות שחיו לפנייהם; הם נתפסו כיציריהם הספונטניים של אלמנטים דוממים, או כפי שתיאר זאת אריסטו ב-*Historia Animalum*:

חלק [מן החיות] נוצרות מחיות שצורתן הטבעית היא מאותו סוג; אחרות [נוצרות] באופן ספונטני ולא מחיות מהסוג שלהן; האחרונות מתחלקות לשני סוגים: (א) אלו שנוצרים מהאדמה ומצמחים מרקיבים. זהו המקרה של חרקים רבים; (ב) אלו שמופיעים בתוך החיות עצמן ונוצרים משאריות שהצטברו באיבריהם.¹⁷

הנטורליסט האיטלקי פרנצ'סקו רדי (Redi) פתח כבר ב-1668 במתקפה על תוקף השקפה זו, הידועה בשם תורת האַביוגְנֶזָה (abiogenesis), באמצעות ניסויים המראים שנוכחותן של רימות בבשר מרקיב נגרמת מביצי זבובים בוהקניים ולא כתוצאה מבריאה ספונטנית, אך עבודתו, ועבודתם של אחרים שהלכו בעקבותיו, הצליחה לכל היותר לצמצם את אזור החלות של התיאוריה ולא להפריכה אחת ולתמיד. כך במילותיו של ג'ון קול דלטון (Dalton):

תיאוריית הבריאה הספונטנית איבדה את מעמדה כקטגוריה הטבעית הגדולה של פונקציית הרבייה, ונתרה כתופעה יוצאת דופן המוגבלת למספר מצומצם של מינים שההסבר הרגיל לא מצליח להסביר את קיומם. הטריטוריה [שלה הצטמצמה ביחס ישיר להתרחבות הידע בהיסטוריה של הטבע (Natural History)]; היא הצטמצמה עד כדי כך שנתרה תקפה כמעט רק בנוגע למין הידוע בשם אנטוזואה (entozoa), או טפילים פנימיים.¹⁸

אשר לאנטוזואה, חסידי תיאוריית הבריאה הספונטנית ראו בהם תוצאה של גוף חולה, ולא משהו שיכול לעשותו חולה מלכתחילה. תפיסה זו לא הופרכה סופית לפני אמצע המאה התשע-עשרה, בין השאר הודות לעבודותיהם של מדענים כמו הזואולוג הדני יֶפְטוּס סטינסטרופ (Steenstrup) ב-1842 ופרידריך קוכנמייסטר משנות החמישים של המאה התשע-עשרה.¹⁹ מנקודה זו ואילך לא היה ניתן עוד לראות את הטפילים כסימפטומים; נהפוך הוא: המדענים נדרשו להשלים עם העובדה שמדובר ביצורים שיש לחקור אותם בזכות עצמם. רק כעת יכול היה שדה הפרזיטולוגיה להתהוות סוף-סוף.

המסקנה שסקירה היסטורית קצרה זו מכוונת אליה היא שלפני שמדעי הטבע אימצו את מושג הטפיל, תחילה באשר לצמחים ובהמשך גם בנוגע לחיות, לא ניתן היה לטעון אל נכון שיש

טפילים שאינם בני אדם. אין זה אומר, כמובן, שהכנינים או הדבקונים לא התקיימו לפני האדם (הם התקיימו גם התקיימו), או שאנשים לא היו מודעים לקיומם של יצורים אלה הרבה לפני שמדעי הטבע סיווגו אותם כטפילים.²⁰ הטענה הפשוטה היא שהם לא נתפסו ככאלה עד לרגע שבו החלו מדענים להשתמש בשם זה לתיאור היצורים הלא-אנושיים שחיו על חשבון יצורים אחרים: אז ורק אז הם הפכו לטפילים, תחילה הצמחים ואחריהם החרקים והחיות. באותו אופן אי אפשר לומר שאנשים נעשו פונדקאים לפולשים הללו לפני המצאת המונח, בשנות החמישים של המאה התשע-עשרה.

למסקנה זו השלכות מרחיקות לכת: היא מערערת מן היסוד את האובייקטיביות של הפרזיטולוגיה כאחד ממדעי הטבע. או כפי שטוען האן-ליאנג צ'אנג (Han-liang Chang) בנוגע (לחוסר האפשרות להבחין הבחנה חותכת בין השיח הספרותי לשיח הביולוגי ב-Notes Toward a Semiotics of Parasitism (2003):

מתוך ההבחנה הפיקטיבית הזאת, ובהתאם לה, עשוי אדם לפתח סמיוטיקה ספרותית וסמיוטיקה ביולוגית, כאילו שהאחרונה יכולה להיות חסינה מפני הכלתה בשפה. זו תהיה כמובן החמצת חדירתו של הרטורי אל הביולוגי, והחמצת העובדה שגם הפרזיטולוגיה, כמדע פוזיטיבי, מקודדת קודם כול בשפה.²¹

מדעי הטבע יכולים לטעון לגישה ישירה לתופעות כאוות נפשם, אך גם גישה זו מתנסחת תמיד בשפה המוגדרת על ידי נורמות תרבותיות ומסורת. בשפה המדעית של הפרזיטולוגיה זה מעניין במיוחד, כיוון שפני השטח שלה מכוסים בשרידי המקורות החברתיים של מושא המחקר שלה. כפי שמציג זאת מישל סר (Serres) בספרו *The Parasite* (1980):

אוצר המילים הבסיסי של מדע זה מקורו במנהגים ובהרגלים עתיקים ורווחים, כאלו שהמונמנטים של התרבות שלנו מספרים עליהם, והם עדיין נראים לעין, לפחות בחלקם: הכנסת אורחים, חברותיות, נימוסי שולחן, פונדק, יחסים עם זרים באופן כללי. אוצר המילים יובא למדע הטהור הזה כשהוא נושא עקבות של אנתרופומורפיזם.²²

טפילים ותיאוריית ההתנוונות

אם לחזור למטאפורת הטפיל, אפשר כעת לראות בבירור שכאשר אנו מתייגים היום אנשים כטפילים, בתיוג זה לא כרוכה רק טרנספורמציה אחת כי אם שתיים. כשהמושג יוחס לראשונה לצמחים ולחיות, הועתקו אל ממלכת החי תכונות של החברה האנושית הנוגעות לאירוח, וגרמו לנו להבין את היחסים בין טפיל לפונדקאי במונחים אתיים הזרים לטבע. משנשכחה טרנספורמציה ראשונה זו כמעט לחלוטין, נותר לנו להתמודד עם "מטאפורה מתה", כלומר משהו מטפורי המובן כאמת, פשוטו כמשמעו.

מאוחר יותר, עם הטרנספורמציה השנייה, הוחזרו תכונות אלו אל האדם בשינוי צורה, ובתוך כך עיצבו מחדש את המושג באופן שגרר תוצאות בלתי צפויות ומרחיקות לכת, בעלות אופי הרסני.

לצד יצרנותו וחשיבותו המוכחות של מדע הפרזיטולוגיה, אין ספק שהוא מילא תפקיד מצער בתהליך זה, במיוחד בשלביו המוקדמים. הרצאה מאת הזואולוג הבריטי א. ריי לנקסטר (שהיה בנו של המתרגם של קוננמיסטר) מ-1879, שהודפסה מאוחר יותר תחת השם: *Degeneration: Chapter in Darwinism*, יכולה להתחיל להסביר מדוע זה כך. הכותרת כבר מעידה על התלכדות הדרוויניזם (החברתי) עם התיאוריות השונות של ההתנוונות, שהפכו פופולריות באירופה לאחר פרסום ספרו של בנדיקט אוגוסטין מורל (*Treatise on the Physical, (Morel) Intellectual and Moral Degeneration of the Human Race* (1857)). התיאוריה של מורל, אשר הבינה את הסטייה החברתית כעניין תורשתי, כדבר שמועבר מדור לדור, הציעה אוצר מילים חדש ורב-עוצמה לדיון בקיומם של אלמנטים חברתיים בלתי רצויים, אלמנטים שנתפסו כמזיקים לטובת הכלל כמו גם חסרי יכולת להשתלב או להתחנך כהלכה. השאלה הזאת רדפה יותר ויותר את החברות המערביות במאה התשע-עשרה בעקבות החרדה שנבעה מהגידול הקבוע במספר העניים בעיר והבעיות החברתיות שגלוו לכך, ועלתה בקנה אחד עם חשיבותו המתעצמת של המדע – בייחוד של הביולוגיה והרפואה – ככלי מושגי ורטורי לדיון בבעיות חברתיות. ליתר דיוק, החברה עצמה נתפסה במונחים השאולים ממדעי הטבע, במיוחד בנוגע לאופיה האורגני לכאורה.²³

על הרקע הזה ניתן להבין בנקל מדוע כבשה תיאוריית ההתנוונות עמדה כה מרכזית, במיוחד אם נביא בחשבון את הסיבה שבגללה זכתה במהימנות מדעית: התיישרותה עם המחשבה האבולוציונית, בצורתה הדרוויניסטית או הלמרקיאנית.²⁴ יתרה מזאת, מושג ההתנוונות התברר כמושג כוללני וחשיל כל כך, עד שבמקום שימש בסופו של דבר שם של בעיה ספציפית אחת מני רבות, הצליח המושג להקיף כמעט את כל פחדיה של החברה. "הוא הפך למצב של כל המצבים, למציין האולטימטיבי של הפתולוגיה,"²⁵ טוען דניאל פיק (*Faces of Degeneration* (1989)), ומוסיף:

ההתנוונות לא יוחסה למושא קבוע אחד; היא שימשה כקליידסקופ נפלא שאפשר להביט דרכו על דאגותיו ומושאי של חציה השני של המאה [התשע-עשרה], החל בקרטיניזם וכלה באלכוהוליזם ועגבת, החל באיכרות וכלה במעמד הפועלים העירוני, מהבורגנות עד לאריסטוקרטיה, מהשיגעון עד לגניבה, מיחידים להמון, מאנרכיזם עד פמיניזם, מצמצום האוכלוסייה ועד לגידול בה.²⁶

התיאוריה – או ליתר דיוק מגוון התיאוריות, המנוגדות לעיתים, הסותרות לעיתים, שהתעוררו בהשראת עבודתו של מורל – בשום פנים ואופן לא התקבלה פה אחד, ואולם רעיון ההתנוונות קנה לו אחיזה משמעותית בדמיון המערבי, והמשיך להשתכן בו לפחות עד לעשורים הראשונים של המאה העשרים.²⁷ פיק מסביר את אריכות הימים הזו כתוצאה של הפיכת התיאוריה לחלק מדוקסה:

מגוון מדעים בהחלט גייסו את ההתנוונות למטרות של מתן לגיטימציה; אבל היא היתה בעבורם יותר מסתם כלי; לא היה אפשר להשאירה מאחור או לזנוח אותה בקלות, גם לא נוכח ביקורת טכנית חזקה וספציפית, בדיוק מכיוון שהיא נותרה, מבחינת פרשנים רבים כל כך, בגדר היגיון בריא, אמת קרובה ומוכרת, בלתי נמנעת.²⁸

עבודתו של לנקסטר, שהיה אחד מנושאי הדגל הבריטים החשובים של ההתנוונות,²⁹ מדגימה לנו באופן מפורש כיצד מערכת היחסים הדיפוזית בין הטפיל האנושי לטפיל הלא-אנושי מאפשרת למושג לתפקד כגשר בין הטבע למדיניות החברתית. ככזה, הוא ממחיש באיזו קלות יכולות הקונוטציות השליליות, השייכות למושג המדעי החדש של הטפיל החייתי, להתקשר לבני אדם שנתפסים כלא-פרודוקטיביים או כמזיקים לבריאותו של הגוף החברתי כולו. בטענה שהאבולוציה יכולה ללבוש שלוש צורות שונות – “איזון”, “התפתחות” (elaboration) ו”התנוונות” – מציג לנקסטר את הטפילים-החייתיים כדוגמה ראשונה במעלה לקטגוריה השלישית; הטפיל החייתי מייצג מבחינתו תפנית לכיוון ההפוך מזה (המוביל) למה שהוא תפס כמטרה האידיאלית של האבולוציה: תנועה מתמדת לעבר מורכבות גוברת והולכת.³⁰ הטפילים המנוונים, לעומת זאת, מסתפקים בהפיכה מתמדת ליצורים מורכבים פחות ופחות, לעיתים קרובות כתוצאה מגישה קלה מדי לאוכל:

נראה כי כל אימת שמערך תנאים חדש פוקד את החיה ומקל עליה להשיג מזון וביטחון, הוא מוביל להתנוונות: בדיוק כפי שאיש בריא ופעיל מתנוון לפעמים, כשהוא נעשה לפתע בעל הון; או כפי שרומא התנוונה כאשר החזיקה באוצרות העולם העתיק. ברור כי הרגל הטפילות משפיע על האורגניזם החי באופן הזה. תן ביטחון לחיים הטפיליים, ובן רגע ייעלמו הרגליים, הלסתות, העיניים והאוזניים; הסרטן, החרק, התולעת (annelid), יצורים פעילים שניחנו במתנות טבע, עלולים להפוך לשלפוחית קולטת תזונה, מטילת ביצים ותו לא.³¹

לפי לנקסטר, גם האנושות נשלטת על ידי אותם חוק כללי; וככזו, פוטנציאל ההתנוונות תמיד נוכח בה, הן באשר ליחידים, הן באשר לקבוצות והן באשר לחברות שלמות:

בהתאם להנחה המוקדמת – האופטימית והאי-רציונלית – בדבר התקדמות אוניברסלית, אנו מורגלים לתפוס את עצמנו כמתקדמים בהכרח, כמי שהגיעו בהכרח למצב גבוה ומפותח יותר ממצבם של אבותיהם הקדמונים, וכמי שמיועדים להוסיף להתקדם. מצד שני, יש לזכור שאנו נתונים לחוקים הכלליים של האבולוציה, ומועדים להתנוונות בה במידה שאנו מועדים להתקדמות.³²

למעשה, כשסיפחו את הטפילות לתיאוריה רחבה יותר, שכינסה יחדיו את האבולוציה וההתנוונות, נתנו לנקסטר ובני זמנו שהחזיקו בטיעונים דומים³³ גיבוי ולגיטימציה לתפיסה מחודשת של הטפיל האנושי.³⁴ בתוך כך, מי שהשיפוט הזה חל עליו סומן כלא יותר ממה שנחשב לחיה השפלה וחסרת הערך ביותר, או כפי שמתאר זאת קארל זימר (Zimmer): “גם לפני סוף המאה התשע-עשרה התייחסו לאנשים כאל טפילים, אבל לנקסטר ומדענים אחרים הם שהעניקו למטאפורה דיוק ושקיפות שלא היו לה קודם לכן.”³⁵ ליתר דיוק, המדענים הללו עזרו להפוך את מה שעד אז היה לא יותר מכינוי שפל, שתפקד בעיקר כאמצעי רטורי להאשמת יחידים בהתרפסות וחנפנות, לכלי אפקטיבי במיוחד לתיוג קבוצות שלמות של אנשים כפחותים מאדם.

מחשבות על הטפיל היהודי

כפי שנראה בהמשך, גלגולה השני של המטאפורה מציב אותה על הגבול החמקמק שבין מטבע לשון לתיאור מציאות. במילים אחרות, המטאפורה הזו לא לגמרי "חיה" וגם לא לגמרי "מתה", אלא נמצאת איפשהו באמצע. בערכאות שבהן המטאפורה הובנה באופן כמעט מילולי, ניתן לומר כי גלגולה, מן האדם לחיה ובחזרה לאדם, הוביל ליצירת ישות חדשה: הומו פרזיטוס, הפחות מאדם, זה שאינו זכאי לזכויות בסיסיות. בדומה להומו סאקר של ג'ורג'יו אגמבן (Agamben), מדובר ביצור שהורגיו פטורים מעונש.³⁶

כדי לתאר את ההומו פרזיטוס נפנה לאחד היישומים המתוזמרים והאפקטיביים ביותר של מונח הטפיל על קבוצת אנשים, יישום שמילא תפקיד מרכזי בתהליך הלגיטימציה של הפתרון הסופי.³⁷ ספר הוראות מ-1944, שהוצא לאור על ידי nationalsozialistischer Führungsstab der Wehrmacht, לדוגמה, מספר לנו כי:

היהודים רוצים להכפיף אותנו לחיים של שעבוד ולחיות בינינו כטפילים עד שירוקנו אותנו לחלוטין. אורח החיים הבריא של אנשינו מנוגד לקיום היהודי הטפילי. היש מי שמאמין שניתן [...] לתקן או להמיר טפיל (כינה למשל) מטפילותו? האם אפשר להאמין בפשרה עם טפיל? נותרה לנו הברירה להיטרף בידי הטפיל או להשמידו. יש להשמיד את היהודי בכל אשר יהיה. איננו מבצעים בפעולה זו פשע נגד החיים; להפך, אנו משרתים את צו החיים במלחמתנו בכל מה שמאיים על קיום בריא. מאבקנו משרת למעשה את שימור החיים.³⁸

כפי שטוען אלכס ביין (Bein) בתרומתו המעמיקה והחשובה לנושא בספר *The Jewish Parasite: Notes on the Semantics of the Jewish Problem, with special Reference to Germany* (1964), באמירה זו, ובאמירות עכשוויות דומות, ניתן לראות הישג עצום של התהליך הארוך, שתחילתו בדימויים הפופולריים של היהודי השטני מימי הביניים. השילוב בין הדגש על ה"אורגני" ברומנטיקה הגרמנית לתוכנות ולמונחים ממדעי הטבע הוביל לדימויים נוסח ה-*Volkskörper* (הגוף הגזעי), שזכה "בחלוף הזמן למעמד של מונח ביולוגי אמיתי."³⁹ לשיטתו, מהלך זה הוא צעד משמעותי בדרך למחנות ההשמדה הנאציים. ניתן לומר, טוען ביין, שתהליך זה תקף כנראה לגבי שלל כינויים ששימשו לתיאור היהודים, ביניהם "canker" [סרטן] ו"טפיל" ("שייתכן שהוא הכינוי הגורלי ביותר בהקשר זה"⁴⁰): מה שבמקור שימש ונתפס כאנלוגיה – כפי שהיה ב-1784, כשיוהן גוטפריד הרדר (Herder) קשר בין היהודים לצמחים טפיליים⁴¹ – הובן בחלוף הזמן "כמונח ביולוגי גרידא, שנגזר ממדעי הטבע."⁴² החל ברגע זה, ומרגע שהדימוי של היהודי הטפיל (ומכאן הפחות מאדם) התפשט ברבים – ומנגנון התעמולה הנציונל-סוציאליסטי אכן הבטיח שכך יהיה – הדרך לרצח עם היתה קצרה.

אין ספק בצדקת טענתו של ביין, שעברם ההיסטורי של היהודים הפך אותם למטרה קלה, כיוון שהקונוטציות השונות שנקשרו למושג הטפיל התמזגו בחופשיות עם הקונוטציות שנקשרו בכינויים משפילים אחרים, והכינויים חיזקו אלה את אלה.⁴³ עם זאת, אפשר לשאול אם בסיכומו

של דבר אין הוא מתעלם, לפחות חלקית, מן התועלת הרבה שבמושג הטפיל ככלי להשמצת יריביך, יהיו אשר יהיו דתם או הרקע האתנו-סוציאלי שלהם.

היהודי, שהואשם כבר בימי הביניים בניצול ובמציצת דמה של האומה המארחת שלו (host), ולימים נאלץ לשאת גם את נטל תיעוב הקפיטליזם, שתמיד ובכל מקום התייחסו אליו כאל זר וכשייך, ולפי תורת הגזע של האנטישמים לגזע נחות ולא יצרני – מי מתאים בצורה טובה יותר למונח התיאורי "טפיל"? ההגדרה הביולוגית נראית במקרה זה הולמת כל כך – ייתכן שהיא תפורה לפי מידה!⁴⁴

ייתכן אמנם שאין מי שמתאים למונח בצורה טובה יותר, אך אין זה אומר שלא היו לאורך ההיסטוריה אחרים שהתאימו לו באותה מידה, ואין זה אומר שהיהודים עצמם לא עשו בו שימוש כנגד אחרים. תיאודור הרצל, שביין כתב ב-1934 את הביוגרפיה שלו, הוא דוגמה לכך. ב-*The Jewish Parasite* מבקר בין את ויקטור קלמפרר (Klemperer), מחבר הספר *The Language of the Third Reich: A Philologist's Notebook*, על עמדתו בנוגע לצינונות:

הערותיו המשפילות של קלמפרר בנוגע לצינונות סוטות מעט מהלך הרוח הכללי של הספר. תסביך ההתבוללות שלו, כיהודי שהוטבל, לא מאפשר לו לראות אלא את "הרומנטיקה המעוותת", שהיא לדידו האחראית גם לנציונל-סוציאליזם. במהדורה השלישית הוא אפילו מצביע על נקודות דמיון בין לשונו של הרצל לזו של היטלר.⁴⁵

ביין סבור כי ההשוואה הזאת מגוחכת עד כדי כך שאין צורך בהערות נוספות בעניין, אבל למען האמת, שימוש בשמות גנאי לא היה זר להרצל, בייחוד בכל הנוגע ליהודים שהתנגדו לחזון הפוליטי שלו. כך כותב ז'אק קורנברג (Kornberg) ב-*Theodor Herzl: From Assimilation to Zionism* (1993):

יהודים רבים התנגדו נחרצות לרעיון הטרנספורמציה העצמית באמצעות הצינונות, והבוו העצמי היהודי של הרצל תועל כעת רק לכיוונם. [...] הוא כינה את יריביו האנטי-צינונים "מזיקים יהודיים", בעשותו שימוש במילה הגרמנית *Schadlinge*, שפירושה הנוסף הוא טפיל, כינוי אנטי-יהודי רווח.⁴⁶

יש להביא זאת בחשבון אם רוצים להבין את המקורות והאבולוציה של האי-הסכמה המהותית והערה בין ציונים לחרדים לאורך ההיסטוריה של מדינת ישראל. כיוון שהאחרונים פטורים משירות צבאי, ולרוב אינם מחזיקים במשרות רגילות אלא מקדישים את חייהם ללימודי תורה, פעמים רבות נוהגים הציונים לתייגם כטפילים. כך במילותיו של נח עפרון (Efron) בספרו *Real Jews: Secular Versus Ultra-Orthodox: The Struggle for Jewish Identity in Israel* (2003): "לדידם של רוב הישראלים, דימוי הטפיל האולטרה-אורתודוקסי פשוט לוכד בצורה הטובה ביותר את התפיסה שהחרדים צורכים יותר ממה שהם מייצרים, לוקחים מהמדינה יותר ממה שהם מחזירים לה."⁴⁷

ביין מאמץ נקודת מבט צרה מדי, הרואה בעובדה שהיהודים מתויגים כטפילים על ידי אחרים

חלק מהגורל היהודי; בכך הוא מתעלם מן העובדה שבערכאות מסוימות גם היהודים מילאו תפקיד בגיבוש המושג והפיכתו לנשק הרטורי הקטלני שהפך להיות. מעניין במיוחד בהקשר זה האופן שבו מאבקם של הנציונל-סוציאליסטים "לשימור החיים" לא הסתכם בהשמדת בני אדם, וכלל גם טיהור של החברה מתוצרים תרבותיים שונים, פרי יצירתם של יהודים ושל ישויות נוספות ש"מאיימות על הקיום הבריא" במידה שווה, דהיינו חיסול ה-*entartete Kunst* (אמנות מנוונת). הפרדוקס האירוני גלום בכך שניתן לראות בפרויקט הזה (וביין מתעלם מכך לחלוטין) המשך ישיר של המטרות שהציב מקס נורדאו, הוגה דעות, מנהיג ציוני וחברו של הרצל, בספרו *Degeneration* ("התנוונות") מ-1892. ספרו של נורדאו, שכמעט אינו מוכר היום אך בזמנו נקרא, תורגם וזכה לתפוצה רחבה, הוא מתקפה ארסית ומוסרנית על הנטיות האמנותיות, הספרותיות והפילוסופיות בנות זמנו. בין השאר תוקף נורדאו את בודלר, את איבסן, את זולא ואת ניטשה ואת ממשיכיהם על היותם חלק מתהליך התנוונות נרחב שמאיים על הציביליזציה. אף שאין בקטע הבא התייחסות ישירה לפרויקט, תיאורו של "איש הדקדנס האידיאלי" שופך אור על האופן שבו תובנות מהדיסיפלינה המדעית החדשה, הפרויטולוגיה, הביאו לכך שיחידים או קבוצות נתפסו כמזיקים לחברה:

אם כך, יש לנו אותו, את ה"על-אדם" (*surhomme*) שבודלר וחסידיו חלמו עליו, ביקשו להידמות לו: חולה ורפה מבחינה פיזית, נבל מוחלט מבחינה מוסרית, אידיוט בל יתואר מבחינה אינטלקטואלית [...] רפה שכל שרואה את עצמו נעלה לאין שיעור על אחרים, וטיפשותו, שאינה מתקבלת על הדעת, משתווה בגודלה רק להערכה העצמית המנופחת שלו. יש לו הכנסה של 50 אלף פרנק והוא מוכרח שתהיה ברשותו, מכיוון שיצור מעורר רחמים שכזה אינו מצוי בעמדה [המאפשרת לו] להוציא סו אחד מן החברה או גרגר חיטה אחד מן הטבע. טפיל מדרגת האטביזם הנחותה ביותר, שקיק אדם; אילו היה עני היה נידון למות מרעב ומאומללות, אילולא הבטיחה לו החברה, המכוונת את נדבתה שלא כהלכה, את התנאים החיוניים לקיום בבית המחסה לרפי שכל.⁴⁸

ראויה לציטוט גם הערת השוליים, המסבירה את המילה *sacculus*, המציינת את טפיל ה-*Sacculina carcini* אשר, בעקבות דרכי הפעולה שלו למול הפונדקאי, הוכתר על ידי חוקרי הטבע – ובכללם לנקסטר – כנחות שבטפילים:

הסקולוס (*sacculus*) הוא זיפרגל (*cirripedia*) החי במצב טפילי בתעלות המעי של סרטנאים מסוימים. הוא מסמל את הנסיגה המשמעותית ביותר של יצור חי, מקיום אורגני גבוה יותר לאחור. הוא איבד את כל האיברים המובחנים שלו ומסתכם בהיותו בועית (*vesicule*)⁴⁹ המתמלאת בנוזלי הפונדקאי, נוזלים הנקלטים באמצעות כלי הדם שהטפיל טובל בקירות המעיים של המארח. היצור המנוון שימר סממנים כה מעטים של יצור עצמאי עד כי במשך זמן רב חשבו שמדובר בגבשושית נגועה של מעי הפונדקאי.⁵⁰

בהינתן הדימוי הנושן של "היהודי הנושך תאב הבצע", הבחירה במונח הלטיני *sacculus*, שבמקור פירושו שקית כסף, היא אירוניה נבזית שממחישה כמה קל יהיה לנאצים לאמץ בבוא הזמן את טיעונו של נורדאו לתכליתם שלהם. למעשה, שנים אחר כך חיבר האנטישמי אלפרד רוזנברג (Rosenberg) במפורש בין המושג *Sacculina carcini* ליהודים ברב המכר שלו *The Myth of the Twentieth Century* (1930), שבו הוא שוטח את הרעיון כי

בשלב ראשון יש להבין את רעיון "הטפיל היהודי" לא כשיפוט מוסרי אלא כמציאות ביולוגית, בדיוק באופן שבו אנו מדברים על התרחשויות טפיליות בחיי הצמחים ובעלי החיים. ה-*sacculina* חודרת דרך פי הטבעת של הסרטן הממוצע, גדלה לתוכו בהדרגה ומוצצת את כוחותיו החיוניים; אותו תהליך מתרחש כאשר היהודים חודרים לחברה דרך פצעייהם הפתוחים של אנשים, צורכים את כוחותיהם היצירתיים ומזרזים את אובדנה של החברה.⁵¹

להשמיד את הטפיל

בנוסף לאלה שנחשבים לטפילים מנוונים, המערערים את החברה מבפנים, יש לציין את ההבדל החשוב בין השקפתו של נורדאו לזו של הנאצים: ההבדל נוגע לאופן שבו הם מציעים לפתור את הבעיות המאיימות לדעתם על הציביליזציה. אמנם נדמה כי נורדאו מאמין באפשרות ההבראה של מי ש"נדבק" ברוח הניוון של התקופה במידה מתונה,⁵² אך לדידו לא לכולם יש מזור. משעברו נקודה מסוימת, אין דבר שיכול להחזיר את החולים לקו הבריאות: "את המנוונים, שהבלבול המנטלי שלהם הכה שורש עמוק מדי, יש לזנוח לגורלם הבלתי נמנע. הם הרחיקו מעבר ליכולתה של כל תרופה או שיפור. הם יחזיקו מעמד זמן מה ויגועו. כמובן שהספר הזה אינו נכתב בעבורם."⁵³ כיוון שכך, נורדאו לא חושב שיש להיפטר באופן אקטיבי מאלו שנמצאים "מעבר ליכולתה של כל תרופה או שיפור", פשוט כי אין סיבה לעשות זאת. הטבע, להשקפתו, יעשה את העבודה בעצמו:

מה שמבחינ בין התנוונות להיווצרותו של מין ביולוגי חדש הוא שהווריאציה החולנית לא ממשיכה להתקיים ולהתרבות כמו הנטייה הבריאה, אלא הופכת במהרה לעקרה, למרבה הצער, ולרוב נכחדת אחרי כמה דורות, בטרם תגיע לרמה הנמוכה ביותר של התנוונות אורגנית.⁵⁴

שיירי התקווה שנותרו אצל נורדאו באשר ליכולת התיקון של הטפיל חוסלו לחלוטין אצל הנציזונל-סוציאליסטים. הם גם לא היו מעוניינים להשאיר בידי הטבע את ניכוש העשבים השוטים שאינם ראויים לחיים, ולקחו את התפקיד על עצמם. אספקט חשוב בפרויקט זה עניינו בבחירת כלי ההשמדה. בין מדגיש זאת:

אפשר לומר שדימויו של היהודי תרם לשיטות ההשמדה. כמו שבימי הביניים נשרף היהודי ונרצח כאנטי-כריסט וכשטן, כך היתה שיטת ההרג של היהודים בתאי הגזים

לא יותר מתוצאה הגיונית של זיהוים הסופי עם הטפילים, הסרטנים, הבצילוס והמזיקים. מרגע שהיהודים באמת זוהו ככאלה, היה זה לא רק הכרחי להשמידם, אלא גם ברור שיש לפעול נגדם באמצעים המשמשים להדברת הבצילוס והמזיקים: גו רעיל.⁵⁵

אדמונד פ. ראסל השלישי (Russell III) מציע תיאור מדויק עוד יותר. כפי שהוא מראה בספרו *Speaking of Annihilation: Mobilizing for War Against Human and Insect Enemies, 1914-1945* (1996), אירוניה ביו-פוליטית איומה טמונה בעובדה שציקלון בי – המימן הציאנידי, ששימש להרעלת שוכני אושוויץ ומחנות ריכוז אחרים – היה למעשה חומר הדברה ששימש קודם לכן למאבק בכינים. או במילותיו: "מטאפורה ו'מציאות' התערבבו ברטוריקה הנאצית: יהודים הושמדו, במכוון וליטרלית, כמו חרקים."⁵⁶

ראסל מציג טיעון משכנע בנוגע לתלות ההדדית שבין חקר החרקים למלחמה במאה העשרים; יחסי גומלין אלה הופיעו מתוך ההתקדמות העצומה שייצרה כלכלת האנטומולוגיה המודרנית במאבקה בחורבן החקלאי במחצית השנייה של המאה הקודמת.⁵⁷ אישור לכך ניתן לראות הן בשיתופי הפעולה העסקיים שנרקמו בין תעשיית הכימיקלים הגרמנית ו-I.G. Ferbrn ובין הממשלה הנאצית,⁵⁸ והן בהיסטוריה המוכרת פחות של שיתוף הפעולה בין המשרד לחקר החרקים ובין השירות האמריקאי ללוחמה כימית במהלך שנות העשרים של המאה העשרים.⁵⁹ בשני המקרים מדובר במערכות יחסים שניתן בקלות לכנותן סימביוטיות. יחסי הגומלין ההדוקים הללו הם תוצאה של המחקר והייצור של חומרי הדברה חדשים, ששימשו בתורם גם כנשק כימי (ולחפך).⁶⁰ אלא שזו לא הסיבה הבלעדית לקיומם. הם נוצרו גם – וזו הנקודה החשובה לעניינו – מהשימוש המושאל שעשה כל צד בשפתו של הצד השני, שימוש שהביא לחיזוק הדדי של השניים: הצבא הציג את המלחמה ואת אויביו במונחים הלקוחים ממדעי הטבע, בייחוד מהמלחמה במזיקים למיניהם. האנטומולוגים הציגו את משימת הדברת המזיקים והשמדתם במונחי מלחמה. דמיון זה ניכר במשיכה לאותן מטאפורות, במיוחד אלו שעניינן ה"השמדה המוחלטת" של האויבים, יהיו אלה בני אדם, חרקים או טפילים. "המטאפורות המשותפות" הללו, טוען ראסל,

עזרו לצבא ולמוסדות אזרחיים לעצב ולבטא את הדרך שבה אנשים יחוו הן את המלחמה והן את הטבע. הפובליציסטים תיארו את המלחמה כהדברת מזיקים, את הדברת המזיקים כמלחמה, ואת השתיים כמאמץ דומה. מצד אחד, תיאור המלחמה כהדברת חרקים הפך את ההשתתפות בה ממהלך שעלול לעורר בעיות מוסריות לסגולה מוסרית; מצד שני, תיאור הדברת החרקים כמלחמה עזר לאנטומולוגים לצייר את הטבע כשדה קרב, לרומם את מעמדו של המקצוע ולגייס משאבים.⁶¹

כשראסל מתייחס לטרנספורמציה של המלחמה, מדבר ש"עלול לעורר בעיות מוסריות לסגולה מוסרית", הוא נוגע בנקודה מרכזית – הקלות שבה ייחוס מטאפורי של תכונות של חיות, חרקים וטפילים לאנשים מוביל לפרקטיקות של דה-הומניזציה: "באמצעות דה-הומניזציה של

האויבים, מטאפורות מעולם החי מפחיתות את תחושות האשמה העולות מהרג בני אדם בקרב. ככל שהמערכת (phylum) נחותה יותר, כך מתמעטים רגשות האשמה; ומערכות ביולוגיות מועטות בלבד מדורגות נמוך מחרקים.⁶² טענה זו מתאימה היטב למה שגרגורי ה. סטנטון (Stanton) קורא לו "השלב השלישי" מתוך שמונה של רצח עם, במסמך התדרוך של משרד החוץ האמריקאי ב-1996. תחת הכותרת "דה-הומניזציה" מופיע התיאור:

קבוצה אחת מכחישה את אנושיותה של קבוצה אחרת. חבריה מושווים לחיות, מזיקים, חרקים או מחלות. הדה-הומניזציה מתגברת על הסלידה האנושית הטבעית מרצח. בשלב זה תעמולת שנאה בדפוס ושידורי שנאה ברדיו משמשים להשמצת קבוצת הקורבנות.⁶³

בשלב זה אפשר לשאול, ובצדק, מה לזה ולדמוקרטיה ליברליות. הרי ברור שבחברות אלו, הבלמים והאיזונים נועדו להבטיח שטכניקות הדה-הומניזציה לא יופעלו בקיצוניות שבה הן מופיעות בדוגמאותיו של סטנטון: גרמניה הנאצית, רואנדה, בורונדי, יוגוסלביה לשעבר, קמבודיה ועוד. אלא שהעובדה שהאנרגיות הקיצוניות שלהן מרוסנות אין פירושה שטכניקות מסוג זה אינן פועלות גם בהן. הדמוקרטיה הליברליות אמנם יעשו זאת בדרך כלל בצורות עדינות ועמומות יותר, אך גם הן, ככל החברות, יודקו לשיטות למתיחת גבול בין הפנים לחוץ, בין מה (ומי) שמותר להכניסו ומה שאסור. ליתר דיוק, מאחר שהגבולות הפכו נודעים בחדירותם, זורמה של אלמנטים לא רצויים פנימה הפכה במידה מסוימת לבלתי נמנעת, כל החברות – כולל החברות המודרניות והדמוקרטיות ביותר – יודקו גם לדרכים להפריד, בתוך הטריטוריה שלהן, את האלמנטים שנתפסים כלא-שייכים מאלה הנתפסים כשייכים. בדיוק כאן, הטפיל – עם כל הקונוטציות שהוא נושא: הפולש האנוכי, האורח הלא-רצוי, סכנה לבריאות הגוף הפונדקאי – שירת וממשיך לשרת משימה מיוחדת ומתפקד ככלי רטורי רב-עוצמה ליצירת מעמד התת-אדם, שאינו זכאי ליחס ולזכויות הבסיסיות שהאזרחים הרגילים זכאים להם. באופן כללי השמדה גלויה של אותם "טפילים" לא תעבור בשתיקה, אך בה בעת אין פירוש הדבר שאי אפשר לרכז אותם במחנות או להניח להם להילחם על חייהם בכוחות עצמם, בין הסדקים ובשולי החברה. כיוון שכך, אין זה מפתיע שהאשמות בטפילות המופנות כלפי מהגרים בלתי חוקיים – אם לציין את הדוגמה המובהקת ביותר – היו ועודן מרכיב מרכזי ברטוריקה של הלאומנים והדוברים בשם זכויות היתר של הילידים.⁶⁴

להמשיג מחדש את הטפיל

כפי שהראיתי, או כך אני מקווה, אין ספק שמושג הפרזיט היה כלי רטורי אולטימטיבי, כלי שעזר לנציונל-סוציאליסטים להשלים את מטרותם להפוך את אויביהם ל-*lebensunwerten* *Leben*, "חיים שלא ראוי לחיות".⁶⁵ אין גם ספק שהליך זה שאב הרבה מכוחותיו הארסיים מן הלגיטימציה המדעית שקיבל עם הופעת דיסיפלינת הפרזיטולוגיה בסוף המאה התשע-עשרה. אחד מתוצרי הלוואי של הדיסיפלינה הזאת היה יצירת צורה חדשה של טפיל, שערבבה את

האדם ואת החיה בצורה מוצלחת כל כך עד שפתחה מרחב ביניהם; מרחב שמאוחר יותר אוכלס על ידי אלה שלא נחשבו עוד לבני אדם של ממש, וככאלה גם לגיטימי להשמידם. לסיום, אני מקווה שהראיתי שלמושג המודרני של הטפיל החברתי עדיין יש עוצמה רבה, אף על פי שרק לעיתים רחוקות הוא מופיע בצורה כה בוטה ומטופל באופן שטיפלו בו הנאצים, ככלי לדה-הומניזציה.

מעניין לציין כי למרות העובדה שהציבור הרחב טרם הצליח להתנער מדימוי הטפיל – הן של האדם והן של החיה – שקרם עור וגידים עם הופעת הפרזיטולוגיה כדיסיפלינה מדעית במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה, יותר ויותר פרזיטולוגים התחילו לעשות זאת בעצמם. אינני מתכוון בכך לאימוצם של מושגים נוספים המתארים סוגים שונים של יחסים סימביוטיים בסוף המאה התשע-עשרה, מושגים שרק הביאו לחלוקה של מערכות היחסים לפי מעמדן המוסרי – “הקבילות” (במקרה של הדדיות, שבו שני השותפים מפיקים תועלת מן ההתאגדות), “המעורפלות” (במקרה של קומנסליזם, שבו אחד השותפים מפיק תועלת מהחיבור מבלי להזיק לשני) וה-“בלתי-קבילות” (במקרה של המערכות הטפיליות במובן החמור). בכך הותירו מושגים אלה את השתמעויותיו השליליות של הסוג האחרון שלמות לחלוטין ובלתי מעורערות. הנקודה היא זו: לעומת האבות המייסדים של התחום, שלעיתים קרובות חשו סלידה ניכרת ממושג המחקר שלהם ונהגו בו, במקרה הטוב, כחשוד מבחינה מוסרית, יורשיהם הבינו שהמציאות של היחסים הטפיליים מוחלטת הרבה פחות ממה שדמיינו לעצמם לנקסטר ובני זמנו.

בלי להיכנס לפרטים, אציין למשל שמדענים הגיעו לאחרונה למסקנה שאין להבין מחסור בטפילים כסימן לבריאות, אלא להפך, כסימפטום של עולם שיצא מאיזון.⁶⁶ הם הדגישו גם שכדי להיות טפיל מוצלח, נדרשת למעשה רמה גבוהה מאוד של מומחיות, כמו גם יכולת לשנות באופן מתמיד את התנהגותך במטרה להסתגל לשינויים המתמידים בסביבת מגורים הנחושה להשמידך.⁶⁷ אם כך, בניגוד להאשמות שבדרך כלל מוטחות בטפיל החברתי, מתברר כי הטפיל הלא-אנושי רחוק מלהיות “עצלן”; זאת כיוון שאלו שיכנסו לסטגנציה יושמדו לבסוף על ידי הפונדקאים, שמערכת החיסון שלהם נמצאת במאבק מתמיד עם הפולשים. מכך יוצא למעשה שהטפילים הם גורם משמעותי בהתפתחות המתמשכת של הפונדקאים, אשר צריכים באותה מידה להסתגל להסתגלותם של הטפילים (וחזור חלילה); תופעה זו ידועה בשם קו-אבולוציה בין טפיל לפונדקאי. אמנם קשה להוכיח אחת ולתמיד שתכונה נתונה היא תוצאה ישירה של תהליכים מעין אלה,⁶⁸ אך אין ספק שהם מתפקדים כגורם משמעותי בהתחדשות המתמשכת של החיים. כך, במילותיו של קרל זימר: “קרוב לוודאי שהטפילים הניעו את האבולוציה של הפונדקאים שלהם, מרגע הופעתם של החיים עצמם.”⁶⁹

יש בטענה זו הד לעמדתו של מישל סר, המפנה בספרו *The Parasite* את תשומת לבנו בדיוק לתפקיד החשוב של גופים זרים בהתפתחות המערכות שאליהן הם נכנסים. בכך הוא מראה לנו כיצד הטפיל הלא-אנושי תורם למעשה תרומה חשובה לפונדקאי ולא רק לוקח בלי להשיב דבר:

הטפיל הוא גורם מעורר. הוא אינו משנה את מבנה המערכת, את טבעה, את צורתה, את מרכיביה, את היחסים שלה ואת צרכיה, אלא גורם לה לשנות מצבים באופן דיפרנציאלי. הוא מטה אותה. גורם לטלטלה בשיווי המשקל בחלוקת האנרגיה. הוא מסמם. הוא מגרה אותה. הוא משלהב אותה. לרוב אין להטיה הזו השפעה, אבל לעיתים היא יכולה לייצר השפעות אדירות, באמצעות תגובת שרשרת והתרבות.⁷⁰

מנקודות מבטם השונות, זימר וסר מאפשרים לנו לראות את הטפיל כמנוע של אבולוציה, הגורם לחדשנות להיווצר ולחיים להתרבות ולהתפשט עד אין קץ, באמצעות יצירתן של (רה-) קונפיגורציות חדשות. אין זה רע או טוב כשלעצמו, אבל תובנה זו בכוחה להסב את תשומת לבנו לעובדה שהגדרה אפריורית של הטפיל כ"חסר ערך", "עצלן" או "מנוון" פשוט לא תספיק, בדיוק משום שהיא מעוותת אותנו ומסתירה את המרכיב היצירתי הכרוך בעבודתו.⁷¹ כאשר מציגים את הטפיל באור זה, מתברר שהתווית שהודבקה לו, האמורה לתאר את האנשים הפוגעים בחברה, אינה מתאימה עוד. ולפיכך, מרגע זה אפשר לכפות על הדיון העוסק באופן ההתמודדות עם אלה שאינם נחשבים לבני אדם ושלא נוהגים בהם כבני אדם לפנות לכיוון אחר, כיוון שבו לכל מי מבקש להמשיך להורידם למעמד חייתי לא תהיה גישה לכלי הרטורי החשוב ביותר שלו.

הערות

1. כך במקרה של הזחל חסר המזל, קורבנה של הצרעה הטפילית, השייכת למשפחת ה- *Ichneumonidae*. למעשה, צרעות אלו נראו לצ'רלס דרווין כה אכזריות עד כי החשיבן כטיעון טוב נגד קיומו של אל האוהב את כל הבריאה: "אינני יכול לשכנע את עצמי שאל מיטיב וכל יכול היה יוצר במזיד את הצרעות הטפיליות (*Incheumonidae*) בכוונה מפורשת שייזונו מגופותיהם החיים של זחלים (מצוטט אצל Carl Zimmer (2000), *Parasite Rex*. New York: Touchstone, 2000, p. 15) (להלן זימר, פרזיט רקס).
2. James Connolly (1899), "Let Us Free Ireland!", at <http://www.marxists.org/archive/.connolly/1899/xx/freeird.htm> [last viewed on 22 February 2011]
3. Ayn Rand (1961), "The Objectivist Ethics", at http://www.aynrand.org/site/PageServer?pagename=ari_ayn_rand_the_objectivist_ethics [last viewed on 22 February 2011]
4. "Parasite", at <http://www.oed.com/view/Entry/137636?rskey=qsTV6n&result=1&isAdvanced=false#> [last viewed on 22 February 2011]
5. W. Geoffrey Arnott (1968), "Studies in Comedy, I: Alexis and the Parasite's Name". *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 9:2, pp. 162-163 (להלן ארנוט, "אלקסיס ושמו של הפרזיט").
6. לקריאה על השלב הראשון, השלב הקדוש, בנתיב ההיסטורי של הטפיל, ראו הדיון בספר השישי

בסדרה *The Deipnosophists* (הידוע גם בשם *The Learned Banqueters*) מאת המצרי ההלניסטי *Athenaeus*, וכן את ניתוחו המעניין של ג'ונתן ס. סמית (*Jonathan Z. Smith*) ב-*What a Difference a Difference Makes* (ר' הע' 15).

7. ארנוט, "אלקסיס ושמו של הפרזיט", 167.

8. רבות נכתב על הטפיל כדמות אב-טיפוסית בקומדיה היוונית והרומית.

ראו Cynthia Damon (1997), *The Mask of the Parasite: A Pathology of Roman Patronage*, Ann Arbor : University of Michigan Press; John Wilkins (2000), *The Boastful Chef: The Discourse of Food in Ancient Greek Comedy*, Oxford : University Press, pp. 71-86; Anne Duncan (2006), *Performance and Identity in the Classical World*, Cambridge : University Press, pp. 90-123.

גוראן וידוביץ' טוען בעבודת המאסטר שלו באופן משכנע כי טקסט מפתח במעבר מהטפיל המחפש אוכל בלבד לזה המחפש עושר גשמי בכלל הוא הקומדיה הרומית האנונימית *Querolus siue Aulularia* ("המתלונן או קדירת הזהב"), שנכתבה כנראה בתחילת המאה החמישית לספירה ומגוללת את סיפורו של מנדרוגרוס (Mandrogerus) התכסיסן וניסיונו הכושל להשיג קדירת מטבעות זהב מקורבן תמים. כפי שווידוביץ' רואה זאת, היצור המכנה עצמו טפיל מייצג משהו חדש לגמרי: התמזגותם של הטפיל המסורתי וה-*captator* (אדם שחולב מזקנים עשירים את נכסיהם באמצעות חנופה ועורמה – המתרגמת), צייד הירושות המעשיר עצמו דרך ניצול תמימותם של אחרים: "למיטב ידיעתנו, עד להופעתו של מנדרוגרוס, אף טפיל קומי לא היה *captator*. מנדרוגרוס הוא אם כך הנציג המיוחד של הטפיל השואף לרווח." (Goran Vidović (2009), *Dish to Cash, Cash to Ash: The Last Roman Parasite and the Birth of a Comic Profession*. MA Thesis in Medieval Studies, Central European University, Budapest, p. 51). אף על פי שהתזה לא ממש עוקבת אחרי השתמעות זו עד למסקנתה הלוגית, סביר שאפשר למצוא כאן את אחד משורשיו של הטפיל החברתי, כפי שיומשג בהמשך במסגרת הקפיטליזם, שיהפוך אותו למייצג של הטחת עלבון, ולא דווקא בתפיסות רווחות של הכנסת אורחים, כמו במוסר עבודה בכלל.

9. Sir Thomas Brown (1646), *Pseudodoxia Epidemica: or, Enquiries into Very many Received Tenents and Commonly Prefumed Truths*. Book II, Chapter VI, section 3, p. 78

10. Ephraim Chambers (1728), *Cyclopædia, or, An universal dictionary of arts and sciences: containing the definitions of the terms, and accounts of the things signify'd thereby, in the several arts, both liberal and mechanical, and the several sciences, human and divine: the figures, kinds, properties, productions, preparations, and uses, of things natural and artificial: the rife, progreſs, and state of things ecclesiastical, civil, military, and commercial: with the several systems, sects, opinions, &c: among philoſophers, divines, mathematicians, phyſicians, antiquaries, criticks, &c: the whole*

.intended as a course of antient and modern learning. Volume the Second, p. 351

.11 שם, 351-350.

12. ב-1785 לדוגמה, המשמעות החברתית עדיין היתה המשמעות היחידה שנכללה במילון השפה האנגלית של סמואל ג'ונסון, שהגדיר את הטפיל אך ורק כ"אחד המבקר תכופות בשולחנותיהם של עשירים וזוכה לקבלת פנים רק הודות לחנופה". Samuel Johnson (1785), *A Dictionary of the English Language: In Which the Words Are Deduced From Their Originals and Illustrated in their Different Significations by Examples From the Best Writers. To Which Are Prefixed, a History of the Language, and an English Grammar*. Vol II, the Sixth Edition. London: J.F. and C. Rivington et. al., p. 277.

כפי שג'ונתן ס. סמית מציין ב-"What a Difference a Difference Makes", מאירת עיניים גם העובדה שבמהדורת 1838 של ה-*Allegemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste* ישנו סכום כולל של שני משפטים על טפיליות בוטנית, לעומת שבעת העמודים (13 עמודות) הקודמים להם, המוקדשים לסוגיות הנוגעות למשמעויות החברתיות של המושג.

13. הערה קצרה ב-*The Monthly Review*, המזכירה את עבודתו של מ. גלדיץ' (Gleditsch) על הצמח הטפילי *Cytinus hypocistis* טוענת כי "ה-*Hypocistis* הוא חלק ממשפחה של צמחים הנקראים טפיליים, ואנו רשאים לכותם, ייתכן שבלי לעשות שימוש שגוי במונח 'הקוקיות של ממלכת הצומח'. אלא שאלה מתעלים על הטפיל החייתי בהמדנותם ובהתמדתם." *The Monthly Review; or Literary Journal* (1769). By Several Hands, Vol. XL London: R. Griffiths, p. 558

14. Friedrich Küchenmeister (1857), *On Animal and Vegetable Parasites of the Human Body: A Manual of Their Natural History, Diagnosis and Treatment*. Translated by Edwin Lankester. London: Printed for the Sydenham Society, Vol. I, p. 4

קירבי וספנס, לדוגמה, משתמשים במילה host רק לציון מספרים גדולים כמו ב"מספרים גדולים של חרקים ממגוון סוגים" ("hosts of insects of various kinds") בעמ' 145, או "המון אינסופי של חרקים" William Kirby and William Spence (1828), *An Introduction ("infinite host of flies") to Entomology, or Elements of the Natural History of Insects*. London: Printed for Longman et al., Vol. 1, Fifth Edition, p. 286

15. Jonathan Z. Smith (2004 [1984]), "What a Difference a Difference Makes". *Relating Religion: Essays in the Study of Religion*. Chicago & London: The University of Chicago Press, p. 254

16. Edward S. Dunster (1876), "The History of the Doctrine of Spontaneous Generation". *The Constitution and By-Laws of the Ann Arbor Scientific Association with the Proceedings for the Year Ending, May 1, 1876*. Ann Arbor: Courier Steam Printing House, p. 157 (להלן דונסטר, "בריאה ספונטנית").

17. Aristotle (1970), *Historia Animalum*, translated by A.L. Peck. London and Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, Vol. II, book V, part I, p. 99.
18. דלטון, מצוטט אצל דונסטר, "בריאיה ספונטנית", 154.
19. על חשיבות עבודתם של סטינסטרופ וקונמייסטר - שבמקרה של האחרון כללה האכלת נידונים למוות בתולעי שלפוחית השתן, ובהמשך, לאחר שהוצאו להורג, חקירת איבריהם הפנימיים – ראו זימר, פריזט רקס, 6-10. לעיתים קרובות נחשבים ניסוייו המפורסמים של לואי פסטר כמסמר האחרון בארון הקבורה של תיאוריית הבריאיה הספונטנית; ניסוייו מ-1860 בבקבוקים שהכילו מצעי גידול, מראים שמיקרובים מועברים ליעדם דרך האוויר ולא נוצרים יש מאין. אלא שגילויים אלה לא עצרו רבים ממתנגדיו: ב-1876, לדוגמה, ע. סימאן עדיין תקף את עמדותיו הפסטריאניות של דונסטר, והתעקש כי "יצור של אורגניזמים (מן החי ומן הצומח) דה נובו וללא הורות, יכול להופיע תחת תנאים מתאימים" (עמ' 76), וכי התיאוריה של פסטר "רעועה ומטעה". *The Constitution and By-Laws of the Ann Arbor Scientific Association with the Proceedings for the Year Ending May 1, 1876*. Ann Arbor: Courier Steam Printing House, p. 77.
20. על הידע על אודות (מה שייקרא בהמשך) הטפיל לפני העידן המודרני ראו Reinhard Hoeppli (1959), *Parasites and Parasitic Infections in Early Medicine and Science*, Singapore: University of Malaya Press.
21. Han-liang Chang (2003), "Notes Towards a Semiotics of Parasitism". *Sign Systems Studies*, 31.2, p. 8.
22. Michel Serres (2007 [1980]), *The Parasite*. Translated by Lawrence R. Schehr, with an introduction by Cary Wolfe. Minneapolis: University of Minneapolis Press, p. 6.
23. כפי שטענה דניאלה ס. ברבריס, התהליך הפורמטיבי של הסוציולוגיה, למשל, עוצב על ידי אותה חשיבה אורגניציסטית בדיוק: "ב-1870 היה מושג החברה בחיתוליו, שברירי ואמורפי, והצורך והאפשרות שיהיה מדע החוקר את הישות הזאת היו במידה רבה שנויים במחלוקת. שלושים שנה מאוחר יותר לא הטילו עוד ספק בקיומה של חברה ובצורך בסוציולוגיה. האורגניציזם עמד בלב ההישג הזה – וביסס את מציאותה של ה'חברה' באמצעות האנלוגיה לאורגניזם" (Daniella S. Barberis (2003), "In Search of an Object: Organicist Sociology and the Reality of Society in fin-de-siècle France". *History of the Human Sciences*, Vol. 16, No. 3, p. 52).
- הסוציולוגים האורגניציסטיים, שביקשו לזכות בלגיטימציה מדעית באמצעות אימוץ המתודות של הביולוגיה האבולוציונית ושל תיאוריית התא, ראו באבולוציה חברתית חלק מהקטגוריה הרחבה של האבולוציה הביולוגית, וככזו סברו שהיא נתונה לחוקי הטבע בדיוק כמו כל ישות חיה אחרת.
24. בשלהי המאה התשע-עשרה כבר נראו הדו-קיום והחפיפה החלקית שבין המודל הדרוויניסטי של האבולוציה לזה הלמארקיאיני. כפי שעבודתו של לנקסטר מראה בבירור, הדרוויניסטים לא התנגדו בשום אופן לתיאוריית ההתנוונות. עם זאת, סנאית גיסס טענה כי בגלל החשיבות שתיאוריית ההתנוונות מייחסת

לתורשה (שאותה דרווין לא יכול היה להסביר), היא צמחה במקורה מתוך הקשר למרקיאני: "אותן תיאוריות [למרקיאניות] הרהרו בטרנספורמציה ההדרגתית של המין כולו ('טרנספורמיזם') כמרכיב חיוני בתהליך שהביא למורכבות, דהיינו, מכניזם התפתחותי יותר מאשר מכניזם סלקציוניסטי. הסתגלות ישירה לסביבה, על בסיס גיבוש הרגלים ותכונות, היתה גורם מרכזי במכניזם הזה. הרעיון המשני בדבר ההתנוונות צמח במסגרת ההמשגה הזאת". Snait Gissis (2002), "Late Nineteenth Century Lamarckism. and French Sociology". *Perspectives on Science*, Vol. 10, No. 1, p. 73.

על התפתחות הגותו של למרק ראו גם: Snait Gissis (2009), "Interactions Between Social and Biological Thinking: The Case of Lamarck". *Perspectives on Science*, 17 (3).

Daniel Pick (1996 [1989]), *Faces of Degeneration: A European Disorder, c.1848-1918*. Cambridge University Press, p. 8.

26. שם, 15.

27. פיק מגביל את מחקרו לשנים 1848-1914, אך מודה שמדובר בבחירה אקראית במידת מה: "ייתכן מאוד שעלינו להסתכל על 1945 במקום על 1914 כדי למצוא את תיאוריית ההתנוונות בנסיגה אמיתית, כמושא של הכחשה ומבוכה אמיתית ועקבית על ידי הזרם המרכזי של המדע.

28. שם, 202-203.

29. על חשיבותו והשקפותיו של לנקסטר ראו זימר, פרזיט רקס, בעיקר בעמ' 15, ופיק, פניה של ההתנוונות, 216-218.

30. ראו ההשקפות המשתמעות מההגדרה של לנקסטר ל"התפתחות", שהיא לדעתו "שינוי הדרגתי של מבנה שבו האורגניזם מסתגל לתנאי קיום מגוונים ומורכבים יותר ויותר. בהתפתחות ישנו ביטוי חדש של צורה, המתאים לשלמות החדשה של העבודה במכונת החיה", E. Ray Lankester (1890), "Degeneration: A Chapter in Darwinism". *The Advancement of Science: Occasional Essays & Addresses*. London and New York: MacMillan and Co, p. 27.

31. שם.

32. שם, 48. מבחינת לנקסטר הסיכון נכח גם במתקדמות שבציביליזציות, כולל זו שאליה השתייך; או במילותיו: "ייתכן שכולנו נסחפים, נוטים לעבר המצב האינטלקטואלי של זיפרגליים (Barnacles) או אצטלנים (Ascidians)" (שם).

33. להרחבה על בני זמנו של לנקסטר – החל במדענים, עבור בהוגים פוליטיים וקרימינולוגים וכלה בסופרים – שעסקו בבעיות חברתיות המתוארות במונחים ביולוגיים, ראו את דיונו המעמיק של פיק המופיע בפניה של ההתנוונות בנקודות הדמיון והשוני במצבן של צרפת (החל במורל, עבור בפּוּשֶׁה [Buche], טיין [Taine], זולא [Zola], לה בון [Le Bon], מניאן [Magnan] ועוד), איטליה (לומברוזו [Lombroso] והאסכולה האיטלקית לקרימינולוגיה פוזיטיביסטית ועוד) ואנגליה (קונאן דויל [Conan Doyle], סטוקר [Stoker], גאלטון [Galton], דורן [Dohrn], בות [Booth], מאודסלי [Maudsley] ועוד).

34. בנקודה זו יש לזכור שאחד התנאים המקדימים לעיצובו מחדש של מושג הטפיל היה ערעור יסודי על יציבותה של מערכת היחסים בין האדם לחיה כתוצאה מעבודתו של דרווין. מה שדרווין הראה, תחילה במרומוז **במוצא המינים** (1859) ולאחר מכן במפורש ב**מוצא האדם** (1871), הוא שההבדל הזה אינו מוחלט כפי שהאמינה הנצרות: "ההבדל בין השכל האנושי לזה של בעלי החיים העיליים, גדול ככל שיהיה, הוא בהחלט הבדל של דרגה ולא של סוג". Charles Darwin (1981 [1871]), *The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex*, with an introduction by John Tyler Bonner and Robert M. May. Princeton University Press, p. 105. השאלה, הנוגעת למיקומם של יחידים וקבוצות שנתפסו כמפותחים פחות, על הסקאלה הנעה בין היצור השפל ביותר (טפיל) והנעלה ביותר (אדם מתורבת), הובנה עקב כך על ידי רבים כשאלה שאינה שייכת לתחום הדיבור הפיגורטיבי אלא למציאות הביולוגית.
35. זימר, **פריזיט רקס**, 18.
36. ראו ג'ורג'יו אגמבן (1995), **הומו סאקר**. אגמבן עצמו לא שקד על כך, אך אחרים ציינו את הקשרים ההדוקים שבין הטפיל ל**הומו סאקר**; ראו Oliver C. Speck (2005), "Parasites and Para-Sites", *International Journal of the Humanities* 2(2); Stephen Crocker (2007), "Noises and Exceptions. Pure Mediality in Serres and Agamben", *CTheory*, at <http://www.ctheory.net/printer.aspx?id=574>
37. דוגמאות רלבנטיות אחרות הן תיאור היפנים כ"כינים" על ידי אמריקאים במהלך מלחמת העולם השנייה, או יחסם של בני ההוטו למיעוט בני הטוטסי כ"ג'וקים" במהלך רצח העם ברואנדה ב-1994.
38. Quoted in Alex Bein (1964), "The Jewish Parasite: Notes on the Semantics of the with special Reference to Germany". *Leo Baeck Institute Yearbook*, Jewish Problem, Vol. 9, number 1, pp. 33-34 (להלן בין, "הפרזיט היהודי").
39. שם, 6.
40. שם, 7.
41. האזכור מופיע בפרק "Hebrews" ב-*Ideas for the Philosophy of History of Humanity*: "אנשי האלוהים, שפעם גן העדן עצמו הוענק להם כארץ אבות, היו במשך אלפי שנים, כמעט משחר היותם, צמחים טפיליים בגופן של אומות אחרות; שבט של סוחרי מניות ערמוניים, שהתפרשו כמעט על פני העולם כולו, ואין הם מראים, על אף כל הדיכוי, כיסופים לכבוד ולמקום משלהם, ארץ אבות" (הרדר, מצוטט אצל בין, "הפרזיט היהודי", 10).
42. שם, 6.
43. "המושג 'טפיל' מתמזג, דרך אסוציאציות חופשיות או סמויות, עם הדימוי עתיק היומין של היהודי, אסוציאציה מעידן קדום יותר של התגבשות היסטורית, השייך כביכול לשכבות הגיאולוגיות העמוקות בתפיסה העממית של היהודי. השטן, הנושה מוצץ הדם, הנצלן, קושר הקשר הבינלאומי כפי ששורטט ב"פרוטוקולים של זקני ציון" והדמות המיתולוגית של הערפד משמשים כולם כדימויים נרדפים לטפיל,

וזאת חרף העובדה שלמושג הטפיל המקורי אין דבר וחצי דבר עם הכינויים האלה.

44. שם, 10.

45. שם, 4.

Jacques Kornberg (1993), *Theodor Herzl: From Assimilation to Zionism*. 46
Bloomington: Indiana University Press, p. 164

Noah Efron (2003), *Real Jews: Secular Versus Ultra-Orthodox: The Struggle for Jewish Identity in Israel*. New York: Basic Books, p. 60
47
כנראה במפלגת שינוי, שניצלה את דימוי הטפיל החרדי עד תום. ניתן לראות זאת, למשל, בתשדיר התעמולה
לבחירות 2006, שהציג מספר רב של יהודים חרדים הנצמדים – כמו טפילים – למצביע החילוני, ומתנדפים
ברגע שהוא מצביע 'שינוי'.

Max Nordau (1993 [1892]), *Degeneration*. Translated from the second edition of the German work; introduction by George L. Mosse. Lincoln and London: University of
48
Nebraska Press, p. 309 (להלן נורדאו, התנוונות).

49. מכאן שמו: שק קטן.

50. שם.

51. רוזנברג, מצוטט אצל בין, "הפרזיט היהודי", 22.

52. "מגמות ההתנוונות העכשוויות מקוימות על ידי רבים שאינם אלא קורבנות של אופנה ושל מתחזים
ערמומיים מסוימים; ואת אותם יחידים שהוטעו, אנו יכולים לקוות להוביל חזרה לדרך הנכונה" (נורדאו,
התנוונות, 551).

53. שם.

54. שם, 16.

55. בין, "הפרזיט היהודי", 36-37.

Edmund P. Russell III (1996), "Speaking of Annihilation?: Mobilizing for War Against Human and Insect Enemies, 1914-1945". *Journal of American History*, Vol. 82,
56
No. 4, p. 1520 (להלן ראסל, "דיבורים על השמדה").

מימן ציאנידי (המוכר גם כחומצה פרוסית) שימש למטרות חיטוי בעשן מאז המאה התשע-עשרה, אך נוסה
לראשונה נגד בני אדם רק במהלך מלחמת העולם הראשונה. היות שהוכח כי ציקלון-B אינו יעיל באוויר
הפתוח, הוא לא הפך לאמצעי פופולרי להשמדת בני אדם אלא כאשר הנציונל-סוציאליסטיים הבינו שכאשר
מבקשים להרוג אנשים המאוחסנים יחד הוא מוצלח הרבה יותר מהפחמן החד-חמצני שבו השתמשו עד כה,
למשל בחלמנו ובטרבלינגה II.

57. על הפרקטיקות החקלאיות המשתנות וצמיחתה של האנטומולוגיה הכלכלית במהלך המאה התשע-עשרה ראו John F. Clark's (2009), *Bugs and the Victorians*, New Haven: Yale University Press.
58. על תפקידה של I.G Farben בייצור ציקלון-B ראו ראסל, "דיבורים על השמדה", 1521: "בעקיפין, [חברת] אי-גה פארבן תמכה והרוויחה מהקמפיין של האס.אס נגד היהודים. אי גה פארבן יצרה את הציקלון-B של Degesch במפעלה בלברקוזן. אי גה פארבן היתה הבעלים של 42.5% מ-Degesch וכן של שלישי מ-Degussa, שהחזיקה ב-42.5% נוספים מ-Degesch. כמה חברים ממועצת המנהלים של Degesch הגיעו מאי גה פארבן. באופן חלקי, כתוצאה מעלייה במכירות של ציקלון-B, הדיבידנדים של Degesch ב-1942, 1943 ו-1944 היו כפולים מאשר ב-1940 ו-1941". ראו גם: Peter Hayes (2004), *From Cooperation to Complicity: Degussa in the Third Reich*, esp. pp. 272-300.
59. ראסל, "דיבורים על השמדה", 1513-1518.
60. גרהרד שרדר (Gerhard Schrader) מאי-גה פארבן למשל, לא רק היה האחראי לגילויים של קוטלי חרקים אורגנו-פוספטיים חדשים ואפקטיביים, אלא גם – באמצעות וריאציות על הללו – ליצירתם של גזי עצבים אורגנו-פוספטיים קטלניים כגון טבון, סארין, ואחרי המלחמה גם ציקלוסארין, שסווגו, ללא יוצא מן הכלל, כנשק להשמדה המונית בהחלטה 687 של מועצת הביטחון של האו"ם שאומצה ב-1991. לפי ראסל, "למעשה, כאשר שרדר ריסס חרקים בכימיקלים הוא עשה שימוש בנשק כימי" (ראסל, "דיבורים על השמדה", 1519).
61. שם, 1509.
62. שם, 1512. אף על פי שהציטוט הוא במידה רבה תיאור תמציתי מאוד של אותם מנגנוני דה-הומניזציה, חולשה ניכרת בו בבירור. איני מדבר דווקא על שגיאתו של ראסל בתיוג החרקים כמערכה (phylum) – לפי הדירוג הטקסונומי הם שייכים למחלקת החרקים, השייכת למערכה של פרוקי הרגליים – אלא על כך שלמרבה הצער הוא לא משקיע כל מאמץ כדי להבחין בין טפילים לחרקים. אמנם אין ספק שבשיח הדה-הומניזציה יש נטייה לטשטש את ההבחנה ביניהם, אך מבחינה אנליטית חשוב להפריד ביניהם: בניגוד למה שנדמה שהוא חושב, לא החרקים אלא הטפילים הם שנתפסים באופן כללי כמי שנמצאים בתחתית ההיררכיה של החיים.
63. גם חלקים מתיאור השלב השביעי – "השמדה" – שווים ציטוט: "השמדה מתחילה, ובמהרה הופכת לרצח ההמוני שנקרא רשמית 'רצח עם' (ג'נוסייד). זו 'השמדה' בעבור ההורגים, כיוון שאין הם מאמינים שקורבנותיהם אנושיים לגמרי.
- Gregory H. Stanton (1998), "The 8 Stages of Genocide", at <http://www.genocidewatch.org/aboutgenocide/8stagesofgenocide.html> [last viewed on 22 February 2011]
64. והשוו Jonathan Xavier Inda (2000), "Foreign Bodies: Migrants, Parasites, and the Pathological Nation", *Discourse* 22(3), pp. 46-62.
65. על המושג הזה ראו אגמבן, *הומו סאקר*, 136-143.

66. שפע דוגמאות קונקרטיות הממחישות מדוע חיים נעדרי טפילים יהיו בלתי משתלמים ובלתי אפשריים אפשר למצוא בפרויט רקס של זימר ואצל: Marlene Zuk (2007), *Riddled With Life*, Orlando: Harcourt Books.
67. השוו Combes (2005 [2001]), *The Art of Being a Parasite*. Translated by Daniel Simberloff. Chicago & London: The University of Chicago Press, p. 170 (להלן קומב, **אמנות הפרזיטיות**).
68. רק לשם הדוגמה, היפותזה שרבים מחזיקים בה בנוגע לשאלה מדוע התפתחה הרבייה המינית גורסת כי במסגרת מגוון גנטי הולך וגובר, הרבייה המינית מאפשרת לפונדקאים הגנה טובה יותר מפני טפילים מאשר רבייה א-מינית, והיא גם מספקת הגנה טובה יותר לטפילים מפני מערכות ההגנה של הפונדקאים: במילותיו של קלוד קומב (ראו לעיל): "במינים מפותחים יותר, הודות לשחלוף (רה-קומבינציה) של גנים בתהליך המיווזה, המיניות היא מנגנון רב כוח להגברת המגוון, שבמקור נוצר רק על ידי מוטציות. אנו רשאים אפוא לשאול אם המיניות קיימת במיני הפונדקאים פשוט כדי לעזור להם להיאבק בטפילים, והאם היא קיימת במינים טפיליים רק כיוון שהיא עוזרת למערכות ההגנה של הפונדקאי. רוב האבולוציוניסטים ישיבו שכן, אף כי השאלה עודנה שנויה במחלוקת" (קומב, **אמנות הפרזיטיות**). ההיפותזה הידועה כהיפותזת המילוטון-זאק טוענת שיתכן כי טפילים הם גם הסיבה להתפתחות הבחירה הזוויגית. ליתר דיוק, נטען כי רכישת מאפיינים יקרים (costly traits) כגון זנב ארוך או נוצות בוהקות, הנמצאות בדרך כלל אצל ציפורים זכרים שמיניותם דו-צורתית (דימורפיזם זוויגי), היא דרך להתרברב בפני הנקבות בהיעדר טפילים או בהתנגדות של הזכר לטפילים. ראו William D. Hamilton and Marlene Zuk (1982), "Heritable True Fitness and Bright Birds: A Role for Parasites?", *Science* 218 no. 4570, pp. 384-387.
69. זימר, פרויט רקס, 159.
70. סר, הפרזיט, 191.
71. היבט יצירתי זה הוא נושא מאמרי "Literature and the Parasite" (*Deleuze Studies*, Vol. 5, No. 3, 2011, pp. 301-323). נקודת הפתיחה שלי היא קביעתו המפורסמת של ג'. ל. אוסטין באיך **עושים דברים עם מילים** (1962) כי השפה הספרותית היא "טפילית" על השפה הטבעית ולפיכך הוא דוחה אותה. אני מחפש את נקודות הדמיון בין הגדרת הטפיל של סר ובין הספרות המינורית של דלז וגואטרי בטענה שמערכת היחסים בין טפיל לפונדקאי עשויה לספק לנו מודל חשיבה בנוגע ליכולות עיצוב-העולם שיש לטקסטים ספרותיים.

